

УНІТАРНЕ ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО В ЯКОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

THE UNITARY PRIVATE ENTERPRISE AS THE ENTREPRENEURIAL LEGAL ENTITY OF PRIVATE LAW

Зеліско А.В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права

Навчально-наукового юридичного інституту

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті розглядаються проблеми належності регулювання статусу унітарних приватних підприємств в якості підприємницьких юридичних осіб приватного права. Встановлено, що конструкція унітарного приватного підприємства, передбачена в Господарському кодексі України (далі – ГК України), не відповідає природі унітарності, а правовий зв'язок майнового характеру, який де-факто виникає між цим підприємством та його засновником, дозволяє стверджувати про притаманність для такої конструкції підприємства корпоративності, відповідно, є передумовою для можливості застосування при моделюванні статусу унітарних приватних підприємств механізмів, характерних для корпоративістики.

Ключові слова: унітарне приватне підприємство, юридична особа, корпоративна юридична особа, підприємницька юридична особа приватного права, правова конструкція, корпоративні права, засновник (учасник).

В статье рассматриваются проблемы эффективности регулирования статуса унитарных частных предприятий в качестве предпринимательских юридических лиц частного права. Установлено, что конструкция унитарного частного предприятия, предусмотренная в Гражданском кодексе Украины (далее – ГК Украины), не соответствует унитарной природе, а правовая связь имущественного характера, которая де-факто возникает между этим предприятием и его основателем, позволяет утверждать о присутствии такой конструкции предприятия корпоративности, и, соответственно, является предпосылкой для возможности применения при моделировании статуса унитарных частных предприятий механизмов, характерных для корпоративистики.

Ключевые слова: унитарное частное предприятие, юридическое лицо, корпоративное юридическое лицо, предпринимательское юридическое лицо частного права, правовая конструкция, корпоративные права, основатель (участник).

The problems of adjusting of the unitary private enterprise as the entrepreneurial legal entity of Private Law are considered in the article. An author drew conclusion, that between unitary private enterprise and his founder is a legal bond. The result of this legal bond are the property and non property rights of the founder. As a result an author supported position, that the legal construction of legal entity, established by the Commercial code as an unitary private enterprise, has signs of corporate legal nature.

Key words: unitary private enterprise, legal entity, corporate legal entity, entrepreneurial legal entity of Private Law, corporate rights, entrepreneurial activity, founders (participants), legal construction.

Постановка проблеми. Впродовж періоду незалежності в Україні проходив процес активного формування системи юридичних осіб приватного права, які мають на меті отримання прибутку для наступного його розподілу між учасниками. Станом на сьогодні вже можемо стверджувати, що ці процеси не відзначалися необхідним рівнем послідовності та логічності. Яскравим свідченням цього є дуалізм у системі підприємницьких юридичних осіб приватного права, зумовлений існуванням Цивільного кодексу (далі – ЦК) та ГК України. Ст. 83 ЦК України встановлює, що юридичні особи приватного права можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. І тут на перший план виступає ГК України із встановленою ним системою підприємств, серед яких до підприємницьких юридичних осіб приватного права належать приватні підприємства. Правовий статус таких юридичних осіб не визначений належним чином, на що неодноразово наголошувалось у доктрині цивільного та господарського права.

Стан дослідження. Приватне підприємство не можна визначити як позбавлене наукової уваги, оскільки проблематика його правового статусу на практиці викликала та продовжує викликати його популярність у науковій сфері. Питаннями дослідження приватних підприємств займалися провідні вчені в галузі цивільного й господарського права. Зокрема, Ю.Ю. Акіменко, Ю.Б. Бек, О.А. Беляневич, В.І. Борисова, В.А. Васильєва, О.М. Вінник, А.А. Герц, М.Г. Ісаков, В.М. Коссака, В.М. Кравчук, С.В. Кривобок, І.М. Кучеренко, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.С. Щербина, В.І. Цікало, Ю.М. Юркевич та інші.

Однак проблеми правового регулювання статусу приватних підприємств наразі не є остаточно вирішеними, і їх наявність спричиняє прийняття на практиці доволі неоднозначних рішень, аналіз яких примушує нас знову й знову звертатися до окреслених питань. **Метою** даного дослідження є спроба розробки конструкції приватних підприємств крізь призму розгляду їх як підприємницьких юридичних осіб приватного права, передбачених спеціальним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Як було вже зазначено нами вище, цілком очевидно, що до приватних підприємств, встановлених ГК України, можна віднести масу різних підприємств, виділених на основі інших класифікаційних рівнів. Однак вони не є окремими організаційно-правовими формами, відмінними від тих фундаментальних, що передбачені ЦК України. Аналіз ГК України дозволяє стверджувати, що лише один вид передбачених ним підприємств претендує на автономність організаційно-правової форми – це приватне унітарне підприємство. Ознаки приватності та унітарності свідчать про те, що це мала би бути за своєю природою класична конструкція унітарної підприємницької юридичної особи приватного права – юридичної особи, заснованої на основі вільного ініціативного волевиявлення єдиного засновника (учасника) щодо її утворення шляхом передання у власність юридичної особи майнового вкладу засновника. Визначення унітарного підприємства у ГК України свідчить про характерну для нього правову взаємопов'язаність засновника (учасника) та юридичної особи за рахунок виникнення комплексу майнових та немайнових прав [1, с. 231]. Такі права наближені за змістовим навантаженням до прав, що іменуються корпоративними.

Очевидно, що у тому значенні, в якому унітарність вживається в ГК України при визначенні унітарних підприємств, вона не може розглядатися як антагоніст корпоративності. При протиставленні цих понять варто виходити із концепції, застосованої у ЦК України, за якою при створенні унітарної юридичної особи засновники об'єднують їх майно для певної мети (не пов'язаної з їхнім приватним інтересом щодо отримання прибутку, оскільки установи – непідприємницькі юридичні особи), не беручи при цьому участі в управлінні нею (таке трактування унітарності подається виходячи із положень ч. 3 ст. 83 ЦК України, які визначають поняття установи). У тому ж значенні, в якому подано в ГК України унітарне приватне підприємство, можемо ідентифікувати його як утворення із корпоративним устроєм, принципово відмінне від традиційних організаційно-правових форм господарських товариств.

Викладене призводить до потреби розширеного тлумачення корпоративності – вона полягає не лише у наявності союзу осіб (як це відбувається у товариствах), а й у наявності майнового правового зв'язку між засновниками (учасниками) та юридичною особою. Отже, корпоративність априорі є притаманною для приватних підприємств, як і для будь-якої підприємницької юридичної особи приватного права. Виходить, приватне підприємство за свою правову сутність ідентичне змісту конструкції «товариство». *Водночас, можемо стверджувати про якісну відмінність приватних підприємств від товариств, що визначає їх автономність як організаційно-правової форми.*

Так за якими ж ознаками потрібно розмежовувати конструкції корпоративних та унітарних юридичних осіб? Однозначно потрібно детальніше з'ясувати якісні характеристики «унітарності», адже наявність відносин участі в приватних підприємствах

дозволяє стверджувати про їх належність до корпоративних юридичних осіб. *Вирішення окресленого питання стане передумовою для переосмислення змістового навантаження корпоративності й унітарності як понять, що знаходяться в антагоністичному зв'язку, тобто є такими, що суперечать один одному.*

Як вже зазначалося нами вище, ч. 3 ст. 63 ГК України визначає одним із критеріїв розмежування унітарних і корпоративних підприємств порядок утворення (заснування). На основі аналізу ч. 4 та ч. 5 ст. 63 ГК України у науці господарського права формується висновок, що «унітарне підприємство створюється одним, а корпоративне підприємство – двома чи декількома засновниками за їх спільним рішенням на основі договору» [2, с. 126]. Варто відзначити дискусійність такого твердження, адже не потребує жодної додаткової аргументації встановлена в ЦК України, а також у спеціальних нормативних актах (як-от, в Законі України «Про акціонерні товариства») можливість створення акціонерного товариства (далі – АТ), товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) й товариства з додатковою відповідальністю (ТЗДВ) однією особою, причому як фізичною, так і юридичною особою, за винятком обмежень, передбачених чинним законодавством. В цьому аспекті варто абсолютно підтримати твердження Ю.Б. Бека про те, що створення підприємства одним засновником не є єдиним критерієм визначення унітарного типу підприємства, до уваги необхідно брати й інші критерії, зокрема розподіл статутного капіталу, порядок управління підприємством, порядок розподілу доходів та ін. Так, зазначає учений, відповідно до Закону України «Про господарські товариства», ТОВ може створюватися однією особою, однак є корпоративним товариством [3, с. 78].

Отже, означена відмінність між унітарним та корпоративним підприємством вимагає деякого уточнення. Її сутність, на нашу думку, полягає в дещо іншому. Створення унітарного підприємства, виходячи із аналізу ст. 63 ГК України, не передбачає можливості засновника долучати до нього в подальшому інших осіб так, як це встановлено для товариства однієї особи. Як справедливо зазначається у теорії корпоративістики, товариство не має одного учасника, а складається із одного учасника [4, с. 12], тобто у будь-який момент особа має право прийняти до складу товариства нових учасників, не змінюючи при цьому організаційно-правової форми юридичної особи. Комплексно такого роду відмінності констатовані Ю.Ю. Акіменко при розмежуванні господарського товариства однієї особи від унітарного підприємства: останньому не притаманні складеність статутного капіталу, можливість зміни кількісного складу учасників товариства без проведення реорганізації та принцип незалежності господарського товариства від кількості його учасників [4, с. 12].

Розглядаючи порядок створення унітарних підприємств, неможливо ігнорувати той факт, що ГК України застосовує до особи, що створює його,

термін «засновник», не трансформуючи означений статус після державної реєстрації підприємства. Як зазначала І.М. Кучеренко, «застосування терміна «засновник» визначене обачністю, оскільки жоден нормативних акт України не встановлює, як змінюється статус засновника унітарного підприємства після його реєстрації. ГК України також не застосовує іншої термінології, ніж «засновник», визначаючи його як суб'єкта, який має право розподіляти доходи підприємства, управляти ним, вирішувати питання ліквідації та реорганізації підприємства» [5, с. 195].

Такі законодавчі норми є підставою для твердження про відсутність в унітарному підприємстві відносин участі. Саме тому особа йменується законодавцем лише як «засновник», а не як «учасник». Зокрема, у науці господарського права зазначається, що «важливою ознакою унітарних підприємств є наявність лише засновника» [6, с. 120]. Застосування подібного роду правового механізму є характерним для тих юридичних осіб приватного права, для яких є притаманною відсутність відносин участі – установ, які створюються згідно із ЦК України як неприємницькі юридичні особи. В установі засновник не наділяється жодними правомочностями майнового чи організаційного характеру щодо установи, створеної ним.

На нашу думку, такий висновок щодо унітарних підприємств відзначається деякою дискусійністю. Так, законодавець не використовує щодо особи, яка створила унітарне підприємство, термін «учасник», водночас, визначення унітарного підприємства, подане у ч. 4 ст. 63 ГК України, свідчить про те, що особа, створивши таке підприємство шляхом виділення майна, формування статутного капіталу та затвердження статуту, розподіляє доходи від діяльності, бере участь в управлінні діяльністю підприємства безпосередньо або через керівника, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Причому формулювання ст. 63 не дозволяє стверджувати про заборону особі отримувати частину прибутку від діяльності підприємства. Відповідно *конструкція правового зв'язку, який виникає між особою й унітарним підприємством, яке вона створила, нагадує традиційні відносини участі, характерні для юридичних осіб корпоративного типу. У зв'язку із цим виникає питання, наскільки коректно визначати такого роду підприємство як унітарне? Справді, має місце окрема специфічна організаційно-правова форма юридичної особи підприємницького характеру діяльності із корпоративністю устрою особливого характеру, пов'язаною із неможливістю поділу статутного капіталу підприємства на частки внаслідок єдиного засновника (учасника).*

Основні питання щодо приватних підприємств правового характеру, які виникали й продовжують виникати на практиці, як підкреслювала у свій час І. М. Кучеренко – це: що входить до спадкової маси – майно приватного підприємства, статутний капітал чи саме підприємство; як засновники приватних підприємств можуть поступитися своїми правами на користь інших осіб – шляхом відчуження статутного

капіталу, майна підприємства чи самого підприємства [7, с. 17]? Вважаємо, що саме встановлена нами притаманність приватним підприємствам відносин участі і, як наслідок, встановлення особливого правового зв'язку майнового характеру між засновником і підприємством дозволяє цілком однозначно вирішити всі підняті практичні проблеми функціонування таких юридичних осіб. Адже при їх вирішенні потрібно виходити саме із приватноправових доктринальних основ інституту юридичних осіб, враховуючи, що саме останнє поняття є фундаментальною родовою категорією й у сфері приватних підприємств.

Як уже неодноразово нами зазначалося, при формуванні корпоративного взаємозв'язку між засновником (учасником) та юридичною особою відбувається передання першим у власність останньої вкладу та набуття натомість корпоративних прав. Щоб з'ясувати, чи має місце у випадку унітарних підприємств такий же механізм, потрібно здійснити детальний розгляд правового режиму майна унітарних приватних підприємств, в першу чергу, порядку формування статутного капіталу. З цього приводу В.І. Цікало зазначає, що приватне підприємство може створюватися й діяти як унітарне, якщо в його статутному капіталі не визначається частка засновника. Унітарне приватне підприємство створюється, як правило, одним засновником, за винятком тих випадків, коли засновниками унітарного приватного підприємства є суб'єкти права спільної власності. Якщо ж у статутному капіталі підприємства визначається частка засновника, воно стає корпоративним. При створенні корпоративного підприємства, його засновники повинні сформувати статутний капітал [8, с. 195–196]. Отже, викладене свідчить про потребу вирішення питання щодо механізму визначення частки засновника у статутному капіталі. З цього приводу у теорії господарського права визначається, що головною особливістю унітарних підприємств є неможливість поділу майна підприємства за внесками (частками) [6, с. 120]. Означена характеристика є цілком логічною, враховуючи те, що лише одна особа може створювати унітарне підприємство і, відповідно, лише в однієї особи виникає правовий зв'язок із створюваним ним підприємством. Відсутність поділу капіталу на частки спричиняє проблематику визначення об'єкта права власності засновників (учасників) унітарного підприємства. І.М. Кучеренко у своїх працях визначала, що, враховуючи вимоги ГК України щодо формування статутного капіталу в унітарних підприємствах та визнання статутного капіталу об'єктом корпоративних прав, можна говорити про те, що тільки він може бути визнаний об'єктом права власності засновників унітарного підприємства. Вчена підкреслювала, що визнання права власності засновника на статутний капітал – це єдиний можливий варіант визначення об'єкта права власності в унітарних підприємствах для перетворення таких підприємств в господарські товариства [5, с. 198]. Як бачимо, вчена фактично обґрунтовувала корпора-

тивну природу відносин між засновником та створеним ним унітарним підприємством.

Таким чином, вважаємо, що на сьогодні доктрина й практика дійшли до того стану, щоб сприйняти застосування до таких правовідносин конструкції корпоративного права. Доктринальні положення корпоративного права є підставою стверджувати, що обсяг корпоративних прав засновника (учасника) визначається обсягом його вкладу до статутного капіталу. Використовуючи конструкції корпоративістики для досліджуваних підприємств, можемо припустити, що обсяг корпоративних прав особи визначається ста відсотками статутного капіталу. Таким чином, ми приєднуємось до думки провідних вчених-корпоративістів про те, що корпоративні права є об'єктом права власності засновників (учасників) юридичних осіб із корпоративністю устрою [9, с. 41]. Варто підкреслити також, що висновок про те, що корпоративні права можуть бути об'єктом права власності у досліджуваних підприємствах, віднаходить своє відображення у працях провідних учених-корпоративістів [10, с. 104]. Викладене пояснює механізм управління засновником (учасником) підприємством безпосередньо або за допомогою призначеного ним керівника і, відповідно, вирішення ним питань розподілу прибутку підприємства. Таким чином, порядок реалізації належних йому майнових та організаційних прав визначається ним одноосібно в межах, визначених законом та установчим документом – статутом підприємства, який затверджено тим же засновником.

На основі вищенаведеного, вважаємо за доцільне приєднатися до існуючих у доктрині розробок, пов'язаних із можливістю застосування до приватних унітарних підприємств конструкцій корпоративних відносин та корпоративних прав, які дозволяють розмежувати із правової позиції майно підприємства в якості юридичної особи та майно засновника, внесені ним до підприємства в якості

вкладу в статутний капітал. До правового статусу унітарного приватного підприємства можуть застосовуватися конструкції, притаманні для корпоративістики. Визначення унітарного підприємства у ГК України свідчить про характерну для нього правову взаємопов'язаність засновника (учасника) та юридичної особи за рахунок виникнення комплексу майнових та немайнових прав. В результаті викладених положень констатовано, що у тому значенні, в якому унітарність вживається в ГК України при визначенні унітарних підприємств, вона не може розглядатися як антагоніст корпоративності.

Висновки. Модифікація статусу досліджуваних підприємств згідно із розглянутими нами правовими критеріями має виправдовувати мету, задля якої варто встановлювати ще одну організаційно-правову форму підприємства із статусом юридичної особи – забезпечення альтернативних форм реалізації учасниками правовідносин засновницького волевиявлення на створення юридичної особи. В цьому плані варто погодитися із вченими, які серед переваг приватних підприємств над іншими формами юридичних осіб вказують такі: відсутність вимог щодо мінімального розміру статутного капіталу; можливість здійснення одноосібного керівництва та управління підприємством, оскільки законодавство не передбачає обов'язкового створення виконавчого та інших органів управління [11, с. 53]. Варто відзначити, що в зв'язку із прийняттям в Україні цілого ряду нормативних актів про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція), означені переваги унітарних приватних підприємств набувають все більш формального характеру. Адже в сучасних умовах потенційному засновнику вигідніше створювати звичайне ТОВ. Враховуючи наведені аргументи, збереження такої організаційно-правової форми підприємницьких юридичних осіб приватного права викликає все більше критичних зауважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зеліско А.В. Компанії у порівнянні з іншими типами корпорацій та інвестиційними інструментами / А.В. Зеліско // Корпоративне право Польщі та України: монографія / Васильєва В.А., Гербет А., Ковалишин О.Р. [та ін.]; За ред. проф. В.А. Васильєвої. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 229–233.
2. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. Коссака В.М. – Київ: Алерта, 2010. – 672 с.
3. Бек Ю.Б. Правовий статус приватного підприємства / Ю.Б. Бек // Зб. наук. праць [«Вдосконалення правового регулювання корпоративних правовідносин»] / НАПрН України, НДІ приватного права і підприємництва; ред. кол.: О.Д. Крупчан [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В.В. Луця. – К.: Ред. журн. «Право України», 2013. – 168 с. – С. 76–79.
4. Акіменко Ю. Ю. Особливості цивільно-правового статусу господарського товариства однієї особи (на прикладі законодавства України та ФРН): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю.Ю. Акіменко. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2011. – 19 с.
5. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: монографія / І. М. Кучеренко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.
6. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України: / О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина [та ін.]; / за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.
7. Кучеренко І. М. Види підприємницьких юридичних осіб за новим Цивільним та Господарським кодексами / І. М. Кучеренко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – № 2. – 2002. – С. 16–20.
8. Цікало В.І. Коментар статті 113 ГК України «Приватні підприємства» / В.І. Цікало // Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. В.М. Коссака. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – С. 195–196.
9. Васильєва В.А. Корпоративне право як об'єкт спадкових прав / В.А. Васильєва // Збірник наукових статей «Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України». – Вип. XXIII. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 109–113.
10. Кравчук В.М. Засновник – підприємство: сутність взаємовідносин / В.М. Кравчук // Право України. – 1998. – № 8. – С. 103–108.
11. Корчак Н.М. Особливості правового становища приватних підприємств в світлі Господарського кодексу України / Н.М. Корчак, І.М. Вертузаєва // Юридичний вісник. – № 4(9). – 2008. – С. 53–58.